

Eszmetörténet és/vagy kultúratudomány – avagy van-e a „jog és irodalom” kutatásoknak módszertana?

FALUSI MÁRTON

Nagy Tamás emlékére

1

Keressem „a magyar jogbölcselet legmagasabb művelőjét” – ezzel a jó tanáccsal bocsátott el Bódi Máttyás szemináriumvezetőm még a szakdolgozati téma kiválasztása előtt, valamikor 2006-ban, hogy a számomra eleinte irodalmi érdeklődésem és érdekeltségem kibúvójaként becsült „jog és irodalom” kutatásokról behatóbb ismereteket gyűjtssek. Sejtelmem sem lehetett az idő tájt, hogy a jogbölcselet és az irodalomtudomány egymástól mérföldekre fekvő birtokait milyen szövevényes úthálózat fogja összekötni életem folyamán; az összeköttetések kétirányúságáról, növekvő leterheltségéről pedig álmodni sem mertem volna. Megilletődötten odébb állva végül eszembe sem jutott visszakérdezni, hogy vajon mit ért a tanár úr a „legmagasabb művelője” *epitheton ornans*-án. Inkább méltatásnak véltem a jelzős összetételt – nyilván annak is szánták –, mintsem a titokzatos konzulens termetére vonatkozó segítségnek, hogy arra hagyatkozhasak, mikor a Pázmányon rendezett konferencia¹ szünetében, zsebre gyűrt kézzel tipródok, kihez is forduljak bátortalanul. Hát a „legmagasabb” résztvevőhöz, támadt a mentő ötletem az ölében cigarettát tekerő-töltögető, nyúlánk férfira sandítva, aki éppen indulófélben volt, és azt tette, amit én a Hart utáni jogbölcselet analízise során elmulasztottam, vagyis visszakérdezett, hogy ugyan bökjem már ki, a *jog és irodalom* melyik irányzatára vagyok kíváncsi.

Menten leblokkoltam, hiszen már a pusztá tény is büszkeséggel töltött el, hogy magáról a *jog és irodalom* létezéséről értesültem; mi mást akarhat, mint borsot törni az orrom alá, aki az irányzat további felosztását firtatja. A végighallgatott előadásoknak köszönhetően, majd új levelezőtársam sürgősen leadandó, „final final” címmel ellátott doktori értekezését átböngészve persze némileg fogalmat alkottam a *jog és irodalom* belüli iskolákról, ám csaknem másfél esztendővel később, a témában írt

¹ A konferencián tartott előadások írott változata megjelent: *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 7–133.

OTDK-dolgozatomat szétcincáló, ádáz bizottságnak sem feleltem kétségbevonhatatlannul – sőt talán sehogyan sem – az irányzat módszertani alapvetését illető kukacoskodására. Szilágyi Péter kaján annotációját – „sajnos a Magyar Írószövetség nem ajánlott föl különdíjat” – kissé mellre szívtam, sőt már-már szemlesütve nyugtáztam, hogy ez a megközelítésmód tényleg csupán a jogi egyetem átvészelését könnyíti meg, igazi tudományos értéket finoman szólva sem hordoz. Azután levontam az egyetlen logikusnak tetsző következtetést, és célul tűztem ki a „tudományos gondolkodás” fellazítását, még-hozzá szépirodalmi eszközökkel. Az eszmetörténet és a kultúratudomány beállítódásai föl sem vetődtek, pedig az irodalomtörténész és az irodalomtudós ellentétpárja a különböző fogalomhasználatot választó, más-más művek iránt fogékony értekezésekből, tudatom valamely hátsó zugában már megszületett.² Akkoriban pedig a még inkább anti-, mintsem interdiszciplináris buzgólkodásomat a valóságreferens olvasatoknak az irodalmi közbeszédből érzékelt kitesszékelése is ösztönözte. Nincs más hátra, mint hogy beismerjem, az én szemem káprázik, ha a jogbölcselet módszertani fogyatékoságai, az irodalomtudomány pedig avított eszmetörténeti, világgépelemző megfontolásai miatt húzódozik, sőt irtózik a *law and literature* tudományos közösségétől.

Ez a konstelláció rögzült a startvonalon, majd csakhamar át is rendeződött.

2

Nagy Tamás – hiszen ki más lett volna „a magyar jogbölcselet legmagasabb művelője” – komolyan mérlegelte az irányzat(ok) körül legyeskedő módszertani kellemetlenségeket, ám elsősorban a jogfilozófiai dilemmákat és elméletirókat vette számításba, kevésbé az irodalomteoretikus előfeltevéseket. Miközben pedig az ő kutatási eredményeire támaszkodva, mégis „a magam feje után menve”, praktikusán is eltávolodtam a jogbölcselettől, és székhelyemet véglegesen az irodalomtudományba tettem át, egyre határozottabb bizonyosságot nyert, hogy a „jog és irodalom” a literátoroknak nemcsak szenzációhajhász kuriózumként kínálja fel magát, hanem kifejezetten hasznos tapasztalatokat ígér saját tudományterületükről is. Megkockáztatom, hogy külön értekezést szentelhetnénk annak, amire e tétel hatóköre kiterjeszthető;³ ezúttal azonban a Nagy Tamás-féle narratív jogelmélet, jogi történetmesélés főbb módszertani implikációit föllevenítve a „jog és irodalom” irodalomtudományi jelentőségére kísérek meg rámutatni.⁴

A jogi és az irodalmi diskurzusok összehasonlításával (analógiájával) szemben két nyugtalanító ellenvetés hozható föl. Egyrészt mindkét diskurzus létmódja merőben eltérő természetű; másrészt radikálisan különböző elméletek konstrukcióiként sértik meg egymás felségvizeit. Az első ellenvetés úgy összegezhető, hogy a helyes jogértelmezés ismérve a kiszámíthatóság, a jogbiztonságba vetett kollektív bizalom fenntartása, a társadalmi szekuritás szavatolása, tehát a polgári konvencionális, ám az

² Lásd erről bővebben: FALUSI Márton: „Röpirat a tiszta irodalomról” *Hitel* 2019/2, 120–134.

³ Lásd művészettudomány és jogtudomány hermeneutikai összevetéséhez: Cs. Kiss Lajos: „Megjegyzések a jog és művészet viszonyához” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 13–18.

⁴ A tudományos probléma részletesebb tárgyalásához lásd: FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladása magyar eszmetörténetben* (Budapest: MMA MMKI 2018) 13–117.

irodalomértés sajátja a figyelemfelkeltés, a megkövült interpretációs sémák feltörése, felforgatása, tehát a szubverzivitás. A turbulens történelmi változásokra ugyan a jog és az irodalom is fokozott érzékenységet mutat, alkalmazkodóképességük azonban funkcionálisan más irányba fejlődik. A jog az életvilág növekvő bizonytalanságérzését, válsághelyzetét kiegyensúlyozó stabilitásra törekszik, vagyis rendpárti; arra hivatott, hogy a klasszikus (római jogi) moralitást (a *sensus communis*), jogintézményeket, eljárásokat és gyakorlatokat mindennekfelett és mindenekelőtt érvényre juttassa. Az irodalmi innováció – a jogi invencióval szemben – nem a változatlanúságot képviseli a változásban, hanem – társadalomkritikai éllel – olykor túlzóan (a hiperbola alakzatával) is figyelmeztet a változásokra; sőt nemritkán – úttörő módon – elébük megy, megelőzi őket. Vajmi kevéssé méltányolnánk a permanens forradalmi (kivételes) állapotot előidéző alkotmányjogot, és egyhangúságra kárhoztatna bennünket, ha folyton ugyanahhoz a művészi etalonhoz mérnénk az új alkotások teljesítményeit, találékony-ságát. Ha a jogot és az irodalmat egyaránt az a veszély fenyegeti, hogy kölcsönösen eltorzítják, deformálják egymást, végső soron nem a jog és az irodalom mint olyan kerülnek szóba, hanem a jogi és az irodalmi valóságban rejtőzködő *politikai*; a társadalom mérnökösködésre használt juridizmus (jogi voluntarizmus), valamint az ideológiai eszközzé silányított irodalmi „üzenet”, „mondanivaló”, a sulykolt vagy az áthallásos, a kiáltványszerű vagy a mégoly bonyolultán kódolt, parabolisztikusan ábrázolt eszmei tartalom. Nem szükséges feltétlenül elutasítanunk a *jog és irodalom* efféle motiváltságát sem,⁵ csak jó, ha tisztában vagyunk azzal, hogy az ekként előállított „jog” és „irodalom” nem a két tudásterület mibenlétéről árulkodik, hanem az őket kisajátító „mögöttes” és „hátsó” szándékok működéséről. Nagy Tamás narratológiai megközelítése ezért – noha kedvelte a kivételes, kiélezett szituációkat – a *par excellence* közös struktúrákat kutatta, a közösen kiaknázható nyelvi energiamezőket, beszédaktusokat, hatásmechanizmusokat.

Ehhez az elsőhöz szervesen kapcsolódik az a második kifogás, hogy a jognak a modernitásba is átmentett premodern karaktere akkor is az „elbeszélhetőségre”, a normatív univerzumra mint kollektív és a jogesetre mint individuális (kazuisztikus) narratívára támaszkodik, mely alapján az alkotmány a politikai közösség szabadságtörténetét, a törvényi tényállás pedig a történelmi tényállást reprezentálja, ha ezt nem teheti meg problémátlanul többé, elvégre az alkotmányos jogállam és a posztdemokrácia diszharmonikus viszonya bizonyos kételyeket is felszínre hozott.⁶ Jóllehet a jog interpretációs technikái lényegileg nem cáfolhatják az antikvitás, a karteziánus episztemológia és a hermeneutika megoldásait, sőt a jogi textusoknak az egyéb szövegektől (pretextusoktól) való normatív megkülönböztetését, a posztstrukturalista irodalom- és kultúratudomány réges-régen leszámolt mindezekkel; nemcsak a „nagyelbeszéléseket” váltotta föl perspektivista hozzáállása, de az objektívizmust is radikális konstruktívizmusa.⁷ Ám

⁵ Lásd ezekhez: H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom (habilitációs előadás)” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 5–27.

⁶ Ádám Antal fogalmába a politikai közösség kulturális emlékezete torzulásainak és a törvényhozás hatalomkoncentrációjának bizonyos jelenségei tartoznak bele. Lásd ÁDÁM Antal: „A posztdemokráciáról mint a posztmodernitás különös változatáról” *Jura* 2012/1, 7–14.

⁷ Lásd ehhez: ELISABETH MURPHY: *Konstruktívizmus* [ford. és szerk. DEME János] http://www.sajatszinhaz.org/wp-content/uploads/2018/03/SZP1_2_Murphy-Elizabeth_Konstruktívizmus.pdf

az alaphelyzetet ezzel még mindig nem írtuk le pontosan. Az irodalomtörténetírást a politikai közösség kulturális identitásképző performatívumának, a voltaképpeni nemzeti tudománynak tartó – nálunk közkeletűen Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt és Horváth János révén képviselt – romantikus tradíció a szellemtörténészek körében hágott tetőfokára.⁸ Irodalomtudományi paradigmája könnyen alkalmazkodna az itt tárgyalandó jogszemlélethez, ám a XX. század első felének jogfejlődése éppen a professzionális differenciálódás révén óhajtotta elérni az „igazi” jogállamiságot.⁹

A nyelv autonómiáját és a szöveg immanenciáját hirdető strukturalizmus, később a nyelv instabilitását és a szöveg nyitottságát valló posztstrukturalista irodalomtudományi iskolák viszont egyáltalán nem illeszkednek az irodalmi műalkotásnak a valóságra referáló, a társadalmat reprezentáló modelljébe, melyet a *jog és irodalom* plauzibilizáció megkívánna. Az eszmetörténeti szemléletmóddal szemben táplált ellenérzéseket azonban az irodalomtudományos mainstream inkább a régi szellemtörténettel szemben érvényesíthetné jogosan, a korszerű „intellectual history”-ra mintha csupán tudat alatt vetítené ki azokat. A „nemzeti tudomány” identitáskonstrukcióinak eszkatologikus elvű folytatását olvassa az eszmetörténet fejére, vagyis hogy a kulturális közösség konstitúciója a politikai közösség (a nemzetállami paradigma) megszilárdításának szolgálatára szegődik. A szellemtörténet Wilhelm Dilthey nevéhez köthető „korszellem”-fogalma csakugyan „élet” és „szellem”, a személyiség és a nemzedék értelmi kultúrájának kapcsolatára épített; miként például Prohászka Lajos a „vándor” és a „bujdosó” lelki típusainak kidolgozásával, vagy amikor Ravasz László a magyarságot mint „tény” és „érték” korrelációját vizionálta.¹⁰

Ez a közösségszelvű irodalomszemlélet már csak azért sem húzódhatott háttérbe, mert – történelmi okoknál fogva – alapkérdése mind a mai napig nemcsak művelőit feszíti, hanem azokat is, akik semmibe vennék: az irodalom hogyan teremti meg a magyar nemzeteszmetét, európaiság és magyarság, haza és haladás korszerű szintézisét? Legalább Ady Endre fellépése óta – ahogy Király István színpompásan taglalja¹¹ – ugyanis világos, hogy az ennek megteremtéséért latba vetett igyekezet legkiválóbb íróink szépirodalmi diskurzusának illokúciós aktusában csodálható, mindazonáltal a közjog dimenziójában újra és újra csődöt mond. De vajon a „nemzetkarakterológia” rossz ízű alakzata tér-e vissza a mai eszmetörténeti munkálatok révén?¹² Babits Mihály is eljutott odáig, hogy a költők és a „közjogi fikciók” magyarságképét ütköztesse, hiszen „a magyar irodalomban a haza problémája mindig a cselekedet problémája”,¹³ és csábító az a nézőpont, miszerint csak *odáig* jutott el, *tovább* nem. Az esztétikai intenzitás kritériumát előnyben részesítők pedig a nemzetnélküliség argumentumát megtoldják az autonómiatézissel: a mű autonómiáját veszélyeztető „külső szempontok” nem a tiszta irodalmat, hanem a csoportérdeket ismerik el és követik. Mindez abban a fő, s

⁸ Lásd ehhez: IMRE László: *A magyar szellemtörténet választásújai, feltételei és következményei*. Barta János pályája és a szellemtörténet (Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány 2011).

⁹ A liberális jogállamfogalomból a szociális jogállamfogalomba történő átmenetről van szó.

¹⁰ Lásd ezekhez: SZEKFI Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1939).

¹¹ KIRÁLY István: *Ady Endre* (Budapest: Magvető 1970).

¹² Lásd ehhez: PERECZ László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely 2008).

¹³ BABITS Mihály: „A magyar jellemről” in SZEKFI Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1939).

nem minden indulattól mentes kérdésben csúcsosodik ki, hogy vajon tulajdonítható-e az esztétikai tapasztalatnak megismerésfunkció. Ha mereven elzárkózunk az eszme és az érzékletesség összefüggésétől, hogy „a művészi »látszat« sokkal valódibb és gazdagabb, mint az, amit közönségesen valóságnak vélnek”,¹⁴ és ahhoz ragaszkodunk, hogy a szóban maga a dolog semmiképpen sincs jelen, a „reprezentációt” utasítjuk ki az irodalomértésből, folyományaképpen a *law and literature* mozgalom ingoványos talajra téved.¹⁵

3

Nagy Tamás módszertani vélekedései természetesen a jogtudomány és a jogbölcselet pozíciója körül forognak, miközben óhatatlanul egy bizonyos irodalomtudományi álláspontra is helyezkednek. Roppant tanulságos, és ezúttal ennek eredek nyomába, hogy melyik is ez a bizonyos álláspont, ahonnt „jog és irodalom” konfigurációját szemügyre vehetjük. A „narratív juriszprudencia”, a „legal storytelling” arra a narratológiai tételre hivatkozik, hogy a műfajnál alapvetőbb kategória lehet a (pregenerikus) cselekményszerkezet, mint amilyen például a Northrop Frye-i „műthosz”; és – szemben a francia strukturalizmus vagy az orosz formalizmus vizsgálódásaival – evidenciaként kezeli a műfaj szimbolikus interaktivitását, valamint szociális konstruktivitását is.¹⁶ Bár látszólag teljes összhangba hozható e felismerés Hayden White történetfilozófiájával,¹⁷ és csakugyan épít elméletének lényegére – a valóság a narrálással egyidejűleg keletkezik, képzetünk nem szakíthatók el a cselekményesítés folyamatától –, *explicit*e ahogyan a strukturalizmust, úgy a relativizmust sem hajlandó elfogadni. A kánon autoritását, szükségyszerű ideológiai mozzanatait, valamint a műfajok társadalmi intézményjellegét, közösségi feltételezettségét – előbbinél Kálmán C. Györgyre,¹⁸ utóbbinál Szegedy-Maszák Mihályra¹⁹ hivatkozva – konstatálja a jogfilozófus; majd rá is tér a két tudásterület „összefonódó praxisának” szemléltetésére a XVIII. század végi, XIX. század eleji amerikai közjogi-közéleti diskurzusban. Robert A. Ferguson,²⁰ James Boyd

¹⁴ FEHÉR M. István: „Az eszme érzéki ragyogása” – *Esztétika, metafizika, hermeneutika (Gadamer és Hegel)* in BÁRDOS Judit (szerk.): *Parlando. Tanulmányok Zoltai Dénes tiszteletére* (Budapest: Atlantisz 2005) 123–199.

¹⁵ Fontos egybeesés figyelhető meg Bódig Mátyás „reprezentacionalizmus”-fogalma és az újhistorizmus „representation”-fogalma között. Bódig a jogi tudás esszenciális, állandó struktúrájába vetett hitre alapított jogbölcseletet illeti ekként. Lásd: BÓDIG Mátyás: „Az interpretivizmus-probléma” in BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós: *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái* (Miskolc: Bibor 2004) 143–163.

¹⁶ Northrop FRYE: *A kritika anatómiája* (Budapest: Helikon 1998); NAGY Tamás: *Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom. PhD-értékezés* (Szeged: SZTE ÁJK JJT 2007) 17. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1916/1/Nagy_Tamas_ertekezés.pdf

¹⁷ Hayden WHITE: „A történelem poétikája. Narratológiai kihívás a történetírásban” *Aetas* 2001/1, 134–164.; Hayden WHITE: *A történelem terhe* (Budapest: Osiris 1997); NAGY (16. j.) 33–46.

¹⁸ NAGY (16. j.) 166.

¹⁹ *Uo.*

²⁰ Robert A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture* (Cambridge és London: Harvard University Press 1984).

White²¹ és Robert M. Cover²² ismertetett könyveinek közös bázisa, hogy – az amerikai jogtörténetet és jogelmélet-történetet mozgósítva – megmutatják a politikai közönség identitásrepertoárjának, moralitásának – a „társadalmi nomosz” ontogenezisének – narratív rászorultságát.

Ám ha figyelmesen újraolvassuk a doktori disszertációt, egy korábban nem hangsúlyozott rövid utalásra és egy elszórt lábjegyzetre bukkanunk. Az utalás Clifford Geertz „interpretív antropológiájára” vonatkozik,²³ a lábjegyzet pedig Stephen Greenblatt „társadalmi energiaáramlására”.²⁴ Geertzhez ugyan két további alkalommal is visszatér Nagy Tamás, igazi jelentőségét mégsem emeli ki, Greenblatt viszont csak mintegy *á propos* kerül elő „jog és kultúra közös teremtő formálásának igényével”²⁵ együtt, a szellemi arisztokrácia jogi és irodalmi beszédmódjainak összekeveredésekor az amerikai alkotmányozás időszakában.²⁶ Az antebellum korának diskurzusanálíziséhez két észrevételt kell fűznünk. Egyfelől a „szépirodalom” fogalmának kialakulását kísérve figyelemmel – az egymással szoros interakcióba lépő szövegek még inkább a „litterae” típusú írásbeliséget tükrözik – a premodern és a modern kor vízváltástójához érkezünk, amikor is a praxisok, a politikai eszmekörök és a hozzájuk kötődő diskurzusok differenciálódása éppen csak kezdetét veszi. Ilyenformán viszont Geertznek és Greenblattnek merőben a XX–XXI. századra applikált elméletét nem is aknázza ki kellően Nagy Tamás. Másfelől megállapítható, hogy az univerzálisan érvényes – mert a posztmodernitás számára is tanulságokat tartogató – teoretikus keretrendszer eszmetörténeti szemléletmódját – hiszen vitathatatlanul ez méretik meg – a gondolatmenet nem teszi nyilvánvalóvá. Ne feledjük, hogy itta *jog és irodalom* két legégetőbb módszertani kérdése körvonalazódik. Az egyik a posztmodern irodalomtudomány mítosz- és ideológiai kritikai irányultságához, a másik a jelentésszóródást és a szubsztancianélküliséget túlhajtó dekonstrukcióból kiábrándult új eszmetörténeti iskolákhoz való viszonyára kíváncsi.

Amikor Nagy Tamás a „liberális joguralom eszményének demisztifikálása” felől (Robin West) olvassa Kafka műveit,²⁷ vagy az Osztrák–Magyar Monarchia jogrend-

²¹ James Boyd WHITE: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (Chicago: University of Chicago Press 1973).

²² Robert M. COVER: „The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative” *Harvard Law Review* 1983/4, 4–68.

²³ Clifford GEERTZ: „Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective” in Clifford GEERTZ: *Local Knowledge* (New York: Basic Books 1983) 164–237; NAGY (16. j.) 51.

²⁴ Stephen GREENBLATT: „A társadalmi energia áramlása” in Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv* (Szeged: Ictus – Jate Irodalomelméleti Csoport 1996) 355–372; NAGY (16. j.) 51.

²⁵ NAGY (16. j.) 54.

²⁶ „A korai köztársaság jogászainak ez a (neo)klasszicizmusa kötötte oly szorosan össze a jogi és az irodalmi tevékenységet, azaz a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége – közelítsük meg azt akár az irodalom, akár a jog oldaláról – a fenti eszmények gyakorlati megvalósításának a kísérletéből vezethető le. Ebben a tekintetben is Cicero szolgál az eredeti példával: az antiókhiai származású költő Aulus Licinius Archias védelmében i. e. 62-ben elmondott beszéde, a *Pro Aulo Licinio Archia Poeta Oratio* – röviden: a *Pro Archia* – tekinthető annak a szónoklatnak, amely talán először teremtette meg a jog és a humaniorák között azt a kapcsolatot, amelynek létét eziránt fogékony jogászok és irodalmárok egyaránt állítják két évezred óta, s amelynek modern reinkarnációját találjuk meg napjaink »jog és irodalom« néven ismeretes kutatásaiban.” NAGY (16. j.) 85.

²⁷ Robin WEST: „Authority, Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner” *Harvard Law Review* 1985/2, 384–428; NAGY (16. j.) 224.

jének, a büntetőjogi reformviták kritikájaként, ugyancsak látens eszmetörténeti kontextusba helyezi őket; de a kisebbségi tudatosság vagy a kritikai jogelmélet (*critical legal studies*)²⁸ is – kortárs perspektívában – erre a módszertani választásra sarkall. A versengő eszmetörténeti narratívák ugyanazt viszik színre a kollektívum dimenziójában, mint a peres felek elbeszélései, valóságkonstrukciói a bírói ténymegállapítás folyamatában, ráadásul a kollektívum győztes története a jogalkotásnak is háttérül szolgál, tehát a bíró szelekciós tevékenységét is „előszűri”. Ennyiben a liberális joguralom episztéméjén gyakorolt ideológiakritika feladata, hogy cáfolja a jog „objektív és pártatlan státuszát”, mely „absztrakt szabályok és kategóriák mögé elrejt az emberi tapasztalatoknak azt a különösségét, amit az elbeszélő szemléletmód hangsúlyoz”.²⁹

Itt Nagy Tamás két másik módszertani iskolához folyamodik, ami kiélezi a fenti eszmetörténeti dilemmát. Ricoeurnek a narratív azonosságról, a szelf közösségi konstitúciójáról, az „ipszeitás” koherenciára törekvéséről, ugyanakkor az erőszaktevő egyetlen elbeszélés plurálissá alakításáról szóló morálfilozófiai problémafelvetése kézenfekvően csatlakozik az eddigiekhez.³⁰ A „cultural studies” nézőpontja azonban kisebb zavart okoz. Vajon a kultúratudományos „jog és irodalom” koncepció összeegyeztethető-e az eszmetörténetivel? Tudományelméleti szempontból az „intellectual history” vagy a „history of ideas” narratív bizonyosságkeresésének erőfeszítéseit nem oltja-e ki, nem hiúsítja-e meg a „cultural studies” irodalomképe? Amennyiben a klasszikus „history of ideas”-t tekintjük az eszmetörténetnek, és az univerzális eszmék belső logikáját, viszonyrendszerét térképezzük föl, a különbség áthidalhatatlan. Donald R. Kelley viszont az „intellectual history” esetében „az eszmék alászállásáról” beszél, amikor is „az eszméket az Egyetemesnek és Örökkévalónak transzcendens birodalmából a nyelvben megtestesült, vagy abban konstruált emberi tapasztalatok világába helyezzük át”.³¹ Az ilyen értelemben vett eszmetörténetet pedig szorosan összekapcsolja a kultúrtörténettel, és „intellectual-and-cultural-history”-nak kereszteli el: „az új eszmetörténet a kultúrtörténet belső oldala, a kultúrtörténet az új eszmetörténet külső oldala; ám az eszméket mindkét esetben emberi szintre kell hoznunk.”³²

Úgy is mondhatnánk, hogy az „intellectual history” a „nyelvi fordulat” utáni eszmetörténet, amely belátja, hogy többé nem kerülhetünk „a nyelv mögé” – illetőleg többé nem árníthatjuk magunkat ezzel a lehetőséggel –; a hagyományos *internális* és az új *externális* beállítódás szükségképpen ütközik össze. Így viszont „az oppozíció az eszméket önmagukban, vagyis szellemi jelenségeként kezelő fenomenológiai, és az eszméket

²⁸ „A határozatlansági tézis következetes érvényesítése ugyanis ahhoz vezet, hogy lehetetlen volna a jog fennálló rendszerével szemben bármilyen kritikát megfogalmaznunk. Ha a jog szövegeinek jelentése folyamatosan »elillan«, s ha soha nincs végső instancia, ami meghatározná, hogy a lehetséges jelentések közül melyiket tekintjük »igazinak«, akkor nincs *mit* kritika tárgyává tenni, és amennyiben a valamelyik kiszemelt jelentéssel szembenállóként tételezett – irodalmi, morális, politikai, jogi – narratívák jelentése ugyanilyen természetű, akkor nincs *mivel*.” NAGY (16. j.) 184; vö. az amerikai kánonvitára, különösen Stanley Fish „interpretive communities”-fogalmára gyakran hivatkozik a „jog és irodalom”. Lásd: Stanley FISH: *Is There a Text in this Class?: The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge: Harvard University Press 1980).

²⁹ NAGY (16. j.) 175.

³⁰ Paul RICOEUR: „A narratív azonosság” [ford. SEREGI Tamás] in LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. A narratív pszichológia* (Budapest: Kijárat 2001) 15–25.

³¹ SZENTPÉTERI Márton: „Eszmetörténet és irodalomtudomány” *Helikon* 2009/1–2. 14.

³² *Uo.* 15.

valami másnak – vagy legalábbis egy bizonyos kulturális kontextus származékának – elképzelő redukcionista vagy konstruktivista nézet között áll fent”.³³ Könnyen átvihetjük az internális és az externális megkülönböztetését a modern és a posztmodern irodalomfogalomra, mégsem jutunk feltétlenül közelebb a megoldáshoz. Vajon miféle értelmes eszmetörténeti horizontot jelölhetünk ki, ha az irodalmi műalkotások szerzőségét, határait, a belőlük kibontakozó identitásalakzatokat dekonstruáljuk, mint – teszem azt – Roland Barthes szuggerálja?³⁴ A kultúratudományban feloldódó eszmetörténet fából vaskarika.³⁵ Hiszen mi szükség lenne az irodalmi és a jogi szövegek interdiszciplináris vizsgálatára – hol jönnek létre az intertextusok –, ha egyik szövegfajta sem vagyunk képesek normatívan elkülöníteni a másiktól? Az életrajz, a szerző történelmi és biológiai létezése persze elválk fikcionált alakmásától, ahogyan az eljárásnak a periratokból és a perbeli cselekményekből előállított résztvevője sem azonos a természetes személlyel. Mihelyst azonban elismerünk valamiféle világnézeti vagy poétikai kapcsolatot a valóság alakjai és tényei, illetőleg az irodalmi diskurzus figurái és eseményei között, fokozatosan visszahátrálunk az eszmetörténethez. Nagy Tamás másutt is „beidézi” Greenblattot, hogy túljuthasson ezen a problémán: „az irodalomtudomány képviselői tehát az általuk gondozott szövegek értelmezését illetően legalábbis gyanakvással szemlélnek – s nem egyszer teljes joggal – minden olyan közelítést az irodalom világához, amelyek »külsődleges« szempontokat és bennük foglalt értékítéleteket érvényesíthetnek”.³⁶ Csakhogy az eszmetörténettől elhidegülő irodalomtudomány sem tudta kiküszöbölni a kánon és az interpretáció ideológiai mozgatórugóit, hiába is hitte és próbálta ezt elhiteni hosszú évtizedekig.³⁷

Mint felderítettük, Clifford Geertz „sűrű leírása” módszertani alapvetésként pol-

³³ Donal R. KELLEY: „Új eszmetörténet a globális korban” *Helikon* 2009/1–2, 31.

³⁴ „Ezzel szemben a *Szöveg a jelölt vég nélküli elhalasztódását* végzi: a *Szöveg késleltető*; tere a jelölő. A *jelölt nem szabad* »a jelentés első pillanatának«, a *jelentés előszobájának* tekintenünk, hanem inkább annak *utóhatásának*. Ugyanígy, a *jelölt vég nélkülsége* sem valamilyen kimondhatatlanságra utal (egy megnevezhetetlen jelöltre), hanem a *játékra*.” Roland BARTHES: „A Műtől a Szöveg felé” in Roland BARTHES: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások* (Budapest: Osiris 1996) 69.

³⁵ Lásd ehhez: Walter HAUG: „Irodalomtudomány mint kultúratudomány?” in BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR GÁBOR Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés* (Budapest: Ráció 2005) 187–188.

³⁶ NAGY Tamás: „Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszéléseinek egy lehetséges olvasata” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 10.

³⁷ Lásd ehhez: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Irodalmi kánonok* (Debrecen: Csokonai 1998); vö. Derrida és Wolfgang Ernst kötetével a „kánon” és az „archívum” újraartikulációjáról. „Az állam és a nemzet történetírása már nem képviseli a kollektív emlékezetet. [...] Ha eltekintünk a nemzettől, amely valaha az emlékezet egyes hordozói között totális kapcsolatot teremtve valójában heurisztikus elképzelést követett, csupán egy archi(vum)textuális hálózat marad – egy olyan múlt konfigurációi és memorizálási technikái, amely többé nem válik emfatikus történelemmé.” Wolfgang ERNST: „Archívumok morajlása” in Jacques DERRIDA – Wolfgang ERNST: *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása* (Budapest: Kijárat 2008) 108. Ugyanakkor fontos hozzátennünk, hogy az emlékezet rögzíthetlensége, rendszertelensége – az úgynevezett „médiarcheológia” – radikálisan szemben áll az esztétikai tapasztalat értékelő igényével. Ha az értelmezés demokratizálódása a jelentéstermelést korábban elképzelhetetlen mértékig fokozta is, s ily módon minden a kulturális örökség része lehet, de maga a kulturális örökség is egyre megfoghatatlanabb szellemi tartalmakat implikál, az esztétika (posztesztétika) kanonizálási gyakorlata nem szűnt meg. Végző soron tehát mégiscsak megmarad a „nemzet”, az „állam”, a „könyvtár” és a „múzeum” fogalma, legfeljebb módosul; felszámolni nem tudjuk őket, hacsak a műalkotásokról való intelligibilis diskurzus lehetőségét – *de gustibus non est disputandum* – nem utasítjuk el teljesen.

gárjogot nyer Nagy Tamás tanulmányaiban, ám maga az eszmetörténeti és az ideológiakritikai dilemma nem, vagy csupán érintőlegesen; holott efféle premisszákra utalásokat tesz. A tudományelméleti apóriát tételes rövideggyel úgy fogalmazhatjuk meg, hogy vajon miként lehetséges – lehetséges-e egyáltalán – az eszmék és a történelem művészet-ontológiai vizsgálata, mikor az irodalom szövegcentrikus értelmezését nyújtó teóriák arattak diadalt, mint amilyenek például – és elsősorban – a New Criticism, majd a dekonstrukció vagy Lacan nyelvészeti gyökerű pszichoanalízise. Hans Robert Jauss – amikor a „strukturalista paradigmát” követő „szemiotikai paradigmáról” értekezik – kiemeli azt a tendenciát, hogy a szellemtudományok kultúratudományokká „épülnek át”, ám „a szemiotikai paradigma ma egyre inkább odafordul a hermeneutikához, amelyet eredetileg tagadott”.³⁸

E nélkül a hermeneutikai visszahajlás nélkül aligha beszélhetnénk a *jog és irodalom* megközelítésmódjáról. Gadamer kijelentése az irányadó. „Vajon a művészetben nem rejlik ismeret? A művészet tapasztalatában nem rejlik-e olyan igazságigény, mely kétségkívül különbözik a tudományétól, de ugyanolyan kétségtelen, hogy nem gyengébb annál? S az esztétikának nem éppen azt kell-e megalapoznia, hogy a művészet tapasztalata a megismerés sajátos módja, mely különbözik attól az érzéki megismeréstől, amely a tudománynak azokat a végső adatokat közvetíti, amelyekből felépíti a természet ismeretét, s kétségkívül különbözik minden erkölcsi észismerettől és minden fogalmi ismerettől, de mégis megismerés, tehát igazságot közvetít? [...] Hegel itt nagyszerűen mutatta ki, hogy a művészet minden tapasztalatában igazságtartalom rejlik, s ugyanakkor ezt az igazságtartalmat a történeti tudattal is összebékíti. Az esztétika ezáltal a világnézetek történetévé válik, tehát az igazság történetévé, ahogy az a művészet tükrében megmutatkozik. Ezzel elvileg igazolva van az általunk megfogalmazott feladat, hogy a művészet tapasztalatát is az igazság megismeréseként kell legitimálnunk.”³⁹ Csöppet sem jelentéktelen fordulat, hogy a gadameri hermeneutika a posztstrukturalista ideológiakritikával ötvöződik. Egészen pontosan – és talán megdöbbentő is, hogy Nagy Tamás nem lendíti igazán működésbe a francia filozófus tanait – Foucault diskurzusanalízisével, tudásarcheológiájával, hatalomelméletével.

4

Itt az ideje, hogy előhozakodjam a *jog és irodalom*-kutatások mélyéről hasadóanyagként sugárzó elméleti irányultsággal, amely az 1980-as évek elején éppen az Egyesült Államokból terjedt szét világszerte; becsapódása azonban nálunk alig idézett elő változást a recepció ernyőjén. A Foucault, Althusser és Geertz teóriáit magába olvasztó új-historizmusra célok: jelesül a Nagy Tamás által két ízben lábjegyzetelt Stephen Greenblatt írásaira, amelynek magyarországi kritikai visszhangja Kiss Attila szerint azért maradhatott el, mert a „nyelvi fordulat» eufóriájában” lebegők „gyanakodva tekin-

³⁸ Hans Robert JAUSS: „A szellemtudományok mintaszerűsége a diszciplínák párbeszédében” in BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés* (Budapest: Ráció 2005) 62. Jauss a történeti-filológiai, a pozitivistá, a formáesztétikai, a strukturalista és a szemiotikai paradigmákról beszél.

³⁹ Gadamert idézi: FEHÉR (14. j.) 134.

tenek minden kezdeményezésre, amely visszavenné a kritikai beszédmódok kifejezés-tárába a történetiség, a *rekonstrukció* már-már végérvényesen száműzött fogalmait”.⁴⁰ Velük szemben pedig – folytatva az irodalomtudós gondolatait – „mások változatlanul a társadalomfejlődés humanista linearitásának, a teleologikus olvasatnak, az átörökített eszmeiségnek a falait rakják a szövegek köré, hogy megóvják a »magasabb irodalom« elhivatottságának magasztosságát”.⁴¹ Nos, kétségtelen, hogy a *jog és irodalom* a humanizmus posztmodern örököse, és hitet tesz a „magasirodalmi” létmód, valamint a jogi magaskultúra interakciója, egymásra utaltsága, kooperációja, megismerő funkciója, a narratív identitásért folytatott emberi küzdelem nobilitása mellett, amit Arisztotelész, Cicero, Blackstone és a „Western Canon” nagy alakjai hoznak magukkal. Nem olyasféle bárgyú hitről van szó – a Nagy Tamás preferenciája szerinti megközelítésben semmiképpen sem –, hogy a John Wigmore-i *List of Legal Novels* kánonjának⁴² felújításával a politikai közösség morális ítélőképessége, kritikai érzéke, jogtudata, erkölcsi tartása, alapjogi elkötelezettsége javítható lenne, hanem a gondolkodás történetiségének és szövegeköziségének, historikusságának és transztextualitásának, a „konstitutív retorikának” (James Boyd White) *egyidejű* latolgtatásáról.

A textualitás mibenléte persze újabb hullámokat vet; legalább annyira felkavarja az állóvizet, mint a történetiségé. Foucault archeológiája⁴³ könnyűszerrel lemondhatott arról, hogy a szövegek státuszát mérlegre tegye, akárcsak a társadalmi gyakorlatokat „szövegszerűsítő” geertzi kulturális antropológia.⁴⁴ Az újhistorizmus azonban irodalomelméleti irányzat, a *jog és irodalom* pedig jogi és irodalmi szövegek párbeszédét vallatja; mindkét diszciplínának meg kell birkóznia „az irodalminak és nem irodalminak tekintett szövegek, valamint a társadalom egészét behálózó *hatalmi viszonyok* között működő dialektikával”,⁴⁵ „a hatalom mikrofizikájának” szövegszerű megjelenítésével; ám ezen felül az irodalmi és a nem irodalmi szövegek elhatárolásával is. Sem a jogra, sem az irodalomra nem tekinthetünk pusztán az „ideológiai kontextus” kódjainak, oppozícióinak, dichotómiáinak eredetéként, hiszen éppen jogi és irodalmi mibenlétük számít: az a speciális pozíciójuk, amelyből fakadóan a politikai napirendtől egészen a hétköznapi emberi relációkig valamennyi életszférát átható, diffúz hatalom konstitúciójában kitüntetett módon vesznek részt. A hagyományos, szellemtörténeti gyökérzetű eszmetörténet akkor is a kánonban vitathatatlan szerepet játszó szövegekre összpontosít, amikor addig lényegtelennek hitt részleteket tár fel és világít meg. Az irodalom fogalmának megszilárdulása előtti szövegek is többnyire ezt az érinthetetlen,

⁴⁰ Kiss Attila Atilla: „Hatalom, szubjektum, genealógia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban” *Helikon* 1998/1–2, 3.

⁴¹ Kiss (40. j.).

⁴² John WIGMORE: „A List of Legal Novels” *Illinois Law Review* 1907/1908, 574–593. Wigmore afféle jogászoknak ajánlott olvasmányt tett közzé, mely hosszú időre integrálódott az amerikai jogi képzésbe, vö. NAGY (16. j.) 75.

⁴³ E tekintetben a *jog és irodalom* fő hivatkozási pontja: Michel FOUCAULT: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák* (Debrecen: Latin Betűk 1998).

⁴⁴ Lásd erről bővebben: Wolfgang ISER: *Az értelmezés világa* (Budapest: Gondolat – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék 2004) 102. A szimbólum „egyfelől a valóságról alkotott modell, másfelől a valóságnak a modellje”; a „sűrű leírás” pedig a jelek „olvasása”, melynek révén nem annyira „megállapítjuk, mit reprezentálnak”, hanem a „bennük foglaltakat” kutatjuk, hiszen egyáltalán nem adott számunkra a kultúrán kívüli valóság, miként az irodalmin és a jogin kívüli sem adott.

⁴⁵ Kiss (40. j.) 5.

szakralizált, immunis helyet foglalják el. Elég, ha csak Szekfű Gyula „három nemzedékre” gondolunk, vagy arra, ahogyan Quentin Skinner Hobbes-ot,⁴⁶ Greenblatt a reneszánsz én-formálást („self-fashioning”)⁴⁷ elemzi. Az amerikai alkotmány szövegkorpusza ugyanúgy evidenciaként kerül a középpontba, mint Walt Whitman költészete, Kleist Kholhaas Mihály, Kafka vagy Hajnóczy elbeszélései.

Mind az újhistorizmus, mind a *jog és irodalom* a konfliktusokra, a fordulópontokra, a törésvonalakra, a megszakításokra figyelnek, és a történelmi korszakok kulcsmozzanatait, jellegadó vonásait fürkészik a kivételes helyzetekben is. Nem úgy valósítják meg persze a „holtakkal beszélgetés” vágyát (Greenblatt), mint a szellemtörténeteszek tették: sem a korszellem totalitásában, sem a szubjektum kiküszöbölésében nem hisznek; sem abban, hogy mindenestül a „történelem eredménye vagyunk”, és a történelmi jelenségnek a fejlődési folyamatban betöltött szerepe annak természetét is konkrétan meghatározza; sem atipikus egyéni és kollektív magatartásformák értelemtartalmainak megállapíthatóságában és megállapodottságában; sőt „tagadják, hogy van olyan biztos történelmi kontextus, amelyből a mű biztosan magyarázható lenne”.⁴⁸ A történelem és a (jogi/irodalmi) diskurzusok közötti viszony kölcsönösségére – „rekurzív karakterére” (Greenblatt) – vezethető vissza például, hogy az amerikai alkotmány értelme, a körülötte formálódott értelmezői közösség konszenzusai és disszenzusai az akkori irodalmi beszédmódokba foglalt vélekedésektől, gondolatoktól, hitektől, képzetektől nem függetleníthetők; valamint az a mód, ahogyan Hajnóczy Péter narrációjára, szintaktikai stratégiájára is rányomta bélyegét a szocialista joggyakorlat (így főként a vele szemben lefolytatott vagy a szentgotthárdi elmeszociális intézetben foganatosított, általa dokumentált jogtipró eljárások⁴⁹). A hatalmi technológia a magyar rendszerváltás során egyaránt működtette az irodalmi alkotásokat, az irodalomtudományos polémiákat (lásd a kritika-vitát vagy a Debreceni Irodalmi Napok rendezvényeit⁵⁰) és az országgyűlés jogszabályalkotásait, az alkotmánybíróági határozatokat (lásd az igazságtételi vagy a kárpótlási törvényeket⁵¹), a bírói ítéletalkotást, az ügyészi hivatást (lásd a jogállamiság legalizmusának és az eredeti tőkefelhalmozás opportunizmusának elvszerű, vagy épp elvtelen összeütközését). Foucault hatalomelmélete pedig – akár a „biopolitika”, akár a „kormányozhatóság” – összecseng Althusser elméletével a társadalmi gyakorlatok ideológiavezérelt ritualizálásáról.

Ha elfogadjuk, hogy a „társadalmi energia” az irodalmi és a nem irodalmi szöveg között folyamatosan „áramlik”, ezáltal az emberi természet és a történelem rendezőelvei semmiféle lehatárolt diskurzív térből nem válnak hozzáférhetővé, „a fennálló rendszer minden kritikája részt vesz a rendszert fenntartó diskurzus újratermelésében”.⁵²

⁴⁶ Quentin SKINNER: „Értelem és retorika Hobbes filozófiájában” *Helikon* 2009/1–2, 50–70.

⁴⁷ Stephen GREENBLATT: *Renaissance Self-Fashioning from More to Shakespeare* (Chicago: University of Chicago Press 2005).

⁴⁸ SZÖNYI György Endre: „Az újhistorizmus és a mai amerikai Shakespeare-kutatás” *Helikon* 1998/1–2, 17.

⁴⁹ NAGY Tamás: „»Vörös zászló leng, lengeti a szél...« A jog szövege Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszélésében” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 105–121; HAJNÓCZY Péter: *Jelentések a süllyesztőből. Az elkülönítő és más írások* (Budapest: Magvető 2013).

⁵⁰ Lásd ennek ideologikus jellegéről: ÁCS Margit: „Az író kiüzetése az irodalomból” *Hitel* 2013/4, 3–11.

⁵¹ Lásd ehhez: SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (Budapest: Osiris 2001).

⁵² KISS (40. j.) 9.

Ezáltal a külső reflexió lehetetlen feladat, mégiscsak fogságban tart bennünket a nyelvileg determinált Történelem; legalábbis így szokták az újhistorizmust jellemezni. De vajon mennyiben helytálló ez a konklúzió? A „jog és irodalom” kutatások nem éppen arra vállalkoznának-e, hogy a jog az irodalom, az irodalom pedig a jog külső nézőpontját hozza létre, ily módon intelligibilisen föltehető legyen a „mi a jog” és a „mi az irodalom” (vagy legalábbis a *milyen típusú szöveg/gyakorlat a jogi és az irodalmi*) ősi kérdése. A Leo Strauss-féle természetjogi metafizikát⁵³ és a Lovejoy-féle „history of ideas”-t⁵⁴ felváltó „intellectual history”, Karl Mannheim ideológiatörténete, az *Ideológia és utópia* s a nyomdokain tovább haladó frankfurti iskola, valamint az értelmiséggtörténetek nem mind a diskurzusokon kívülre akartak-e kerülni, hogy onnét zúdíthassanak kritikai ösztözet a kultúrára?

Szőnyi György Endre Greenblatt Shakespeare-kutatásairól összefoglalóan írja, hogy „az énformalás az autoritás és az idegenség találkozásának fókuszában jön létre”;⁵⁵ vagyis a személyiség egyfelől mind az uralomnak, a diskurzív autoritásnak alávetett, másfelől hajlamos a szubverzióra, az ellenszegülésre. Az Erzsébet-kori színház ekként „a hatalom által dotált szubverzió modellterepe”,⁵⁶ ami – könnyen belátható – a shakespeare-i drámák állandóan visszatérő témája is. A kultúra a művészeti szcénában bánik el az ideológiáját érő támadókkal – ha ezt általánosítjuk –, *nota bene* a műalkotás „kettős beszéde”, áthallásossága, duplafenekű beszédmódja, „egyet ide, egyet oda” – „egy alkotás a Pártnak, egy pedig az intimitásnak”⁵⁷ – taktikája, a híres-hírhedt „biztonsági szelepfunkció” nem csupán a kommunizmusra (a Kádár-rendszerre), hanem valamennyi „kulturális poétikára” vonatkoztatható. Az újhistorizmus óvakodik az efféle generális tézisektől, és szívesebben bibelődik a „rekontextualizálással”, olykor a filológiai korrekciókkal (a szigorúan vett textualizmussal⁵⁸), mint a társadalmi mozgósítással, mert – ahogyan Hayden White fogalmaz róla – „szeretné folytatni az irodalomtörténetet egyedi pillanatok sorozataként elgondoló elképzelést”.⁵⁹

5

Greenblatt programadó tanulmánya (*Towards a Poetics of Culture*)⁶⁰ helyesen tapint rá a fentiekből adódó kényszerhelyzetre: tisztáznia kell elméleti viszonyát a marxizmushoz és a posztstrukturalizmushoz. A kulturális rendszer, a „single realm” ugyanis egyszerre hat bénítólag, és termeli ki a változásokat (akár a jogot, akár az irodalmat nézzük); konzerváló és szubverzív erőket is ébreszt. Fredric Jameson „elidegenedés-kritikája” szerint a kései kapitalizmus a totalitás elvesztésével járt: a kulturális szövegek vagy

⁵³ Leo STRAUSS: *Természetjog és történelem* (Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor 1999).

⁵⁴ Arthur O. LOVEJOY: *Essays in the History of Ideas* (Westport: Praeger 1978).

⁵⁵ SZŐNYI (48. j.) 22.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ Lásd erről Páskándi Géza kapcsán: MÁRKUS Béla: „Páskándi Géza és 1956” in MÁRKUS Béla: *Szólamból szólamra* (Budapest: Hítel Könyvműhely 2017) 197–205.

⁵⁸ Lásd erről: Jerome J. MCGANN: *The Romantic Ideology. A Critical Investigation* (Chicago: University of Chicago Press 1985).

⁵⁹ Hayden WHITE: „Megjegyzés az újhistorizmushoz” *Helikon* 1998/1–2, 39.

⁶⁰ Stephen GREENBLATT: „Towards a Poetics of Culture” in Stephen GREENBLATT: *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture* (London–New York: Routledge 1990) 196–215.

társadalmi/politikai, vagy privát jellegűek; vagy politikusak, vagy poétikusak; vagy az egyéni, vagy a közösségi identitás kifejezői. Ezzel szemben Lyotard „kapitalizmuskritikája” alapján a kései kapitalizmusban a termelési logika totalitása éppen hogy megszüntette a társadalmi munkamegosztást. Az esztétikum nem egy önálló létszféra, hanem a kulturális rendszer elsajátításának sajátos módja: „álláspontom szerint a totalizálás és differenciálás, a jelölések uniformitása és sokfélesége, az egységes igazság és a különféle valóságselemek burjánzása – röviden Lyotard és Jameson kapitalizmusa – közötti oszcillálás a mindennapi amerikai viselkedés poétikájává alakul”.⁶¹

A *Practicing New Historicism* bővebb okfejtése⁶² pedig – afféle romantikus vonzó-dásként – Herder kultúrfilozófiájához folyamodik a nemzeti különbözőségről és a közösségek eltérő boldogulásáról. „A költészet, e magyarázat értelmében, nem a történelem feletti igazsághoz vezető út, legyen az akár pszichoanalitikus, akár dekonstruktív, akár pusztán formalista, de a maguk történelmi egyediségébe ágyazott társadalmi és pszichológiai képződmények [megértésének] záloga.”⁶³ Herder filozófiai kiindulása, hogy a nyelv és a gondolkodás egymástól elválaszthatatlanok (*Értekezés a nyelv eredetéről*, 1772), ami a szellemtörténeti iskola krédójának is „törzsanyaga”; Arany János és Erdélyi János népiségkonceptiója ebben gyökeredzik.⁶⁴ A kódok tehát, melyek eligazítanak bennünket, merőben kultúrafüggők, Greenblatt szerint strukturalista módon olvasandók; s ilyenén határozható meg a természet és a kultúra bináris oppozíciója is. A herderi alapokig visszafejtve ezt a szemléletet az amerikai irodalomtudós a marxista ideológiakritika diskurzusanalízissé transzformálására tesz javaslatot; vagyis mind a posztstrukturalizmussal, mind a (poszt)marxizmussal való azonosulástól vonakodik, jóllehet nemcsak fontolóra veszi, hanem „megszüntetve megőrzi” mindkettőt: érdeklődését a non-fiction és a „belles lettres” szövegeire, a kanonizált szerzők és a „kismesterek” teljesítményeire, a „szakértők” és a marginalizált csoportok narratíváira együttesen kiterjesztve az „emberi képzelőerő” demokratikus szemiotikáját kívánja megalapozni. Elismeri természetesen a különleges „nyelvi képességek” hatását, ám azok mit sem érnek a társadalmi energiák körforgása nélkül; expresszivitásukat is attól és általa nyerik („a korszak pillantásában”), és jelentésségre is abban a tág kontextusban (az életvilágban) tesznek szert. Élesen elhatárolódik Greenblatt a dekonstrukciótól, s nemcsak annak szövegcentrikussága és a jelelméleti rögzíthetlenség tézise miatt, hanem mert az az irodalom privilegizált társadalmi helyzetét hirdeti.

Mi az, amit az újhistorizmus a posztstrukturalizmustól tanul? A „reprezentáció” problémáját roppant árnyaltan kezeli, mondván, „ha az egész kultúrával szöveggént bánunk, akkor minden, legalább potenciálisan, bizonyos szinten reprezentációként és

⁶¹ „I am suggesting then the oscillation between totalization and difference, uniformity and the diversity of names, unitary truth and a proliferation of distinct entities – in short between Lyotard’s capitalism and Jameson’s – is built into the poetics of everyday behavior in America.” GREENBLATT (60. j.) 203.

⁶² Catherine GALLAGHER – Stephen GREENBLATT: *Practicing New Historicism* (Chicago: University of Chicago Press 2000).

⁶³ Catherine GALLAGHER – Stephen GREENBLATT: „Introduction” in Catherine GALLAGHER – Stephen GREENBLATT: *Practicing New Historicism* (Chicago: University of Chicago Press 2000) 1–17.

⁶⁴ Lásd erről: S. VARGA Pál: „A nemzetfogalom fenomenológiai megközelítésének lehetséges hasznáról” in S. VARGA Pál: *Az újrászótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban* (Budapest: Ráció 2014) 15–28. S. Varga fenomenológiai nemzetfogalma szintén sokat köszönhet Geertz kulturális antropológiájának és Herbert Mead szimbolikus interakcionizmusának.

eseményként is megjelenik”.⁶⁵ Ebből következik a determinisztikus szemlélet elvetése, az „archivális és interpretációs kimeríthetetlenség”⁶⁶ tétele; vagyis hogy valamennyi értelmezési, érvelési művelet során keletkezik afféle „maradvány” („leftover”), mely nem artikulálódhatott, mivel az adott korszak nem fordított rá kellő gondosságot, így viszont továbbra is artikulációra vár. Greenblatt a múltbéli szövegekkel való „jelentés-teli találkozás” négy fontos transzformációs jellemzőjét sorolja fel: 1. a „művészetről” folytatott diszkussziók átvitele a „reprezentációkról” folyó diszkussziókra; 2. a történelmi fenomén materialista magyarázatának eltolódása az emberi test és az emberi szubjektum tanulmányozása felé; 3. az irodalmi művek váratlan diskurzív kontextusa (a „szupplementumok”) vizsgálata a kézenfekvő tematikai besorolások helyett; 4. az ideológiakritika felváltása a diskurzusanalízissel.⁶⁷ A „szupplementaritás” fogalma arra utal, hogy az újhistorizmus – akárcsak Derrida dekonstrukciója – érzékeli a zárt struktúrák folyamatosan kiegészítendő mivoltát, egyetlen értelmezést sem tart szükségyszerűnek és befejezettnek. Geertz kulturális antropológiája innentől fogva a kikezdetlenül követendő példa, hiszen a kultúra mint szimbolikus interakciók rendszere úgy állítja elő a valóságreferencia megfelelően reflektált ismerettárgyát az irodalomtudományban, hogy a diszciplína mind a nemzeti kánon, mind a kulturális közösség krónikájának affirmációját el kívánja kerülni.

De vajon ténylegesen el is kerüli? Megjegyzendő, hogy ezen a téren az újhistorizmus nem könyvelhet el – saját célkitűzéseivel képest mérhető – sikereket, hiszen sem a kánon listázása és azzal összefonódott értelmezése, sem a krónika eseményeinek összerendezése és rendszerbe iktatása nem vált meghaladottá törekvéseinek kinyilvánítása óta. Az újhistorizmus nem módosított a kánonnal kapcsolatos elvárásainkon, és attól még, hogy meggyőzően bizonyította várakozásaink esetlegességeit, valamint revidálhatóságát, a kanonizáláskor – mely legalább annyira szándékolatlan fejlemény és természetes igény, mint amennyire hatalmi aktusok ódiuma – nem küszöbölhette ki a felmerülő nehézségeket. A „jog és irodalom” kutatások döntő ismervét fogalmazza meg Greenblatt azzal, hogy a fikciós szövegek nyelvhasználatát az életvilágban azonosítja; az irodalom beszédmódjai nem csupán a nyilvánosság szféráiban, de a magánéletben, „legszenvedélyesebb” és „legbensőségebb” pillanatainkban is hatással vannak ránk.

Az irodalmi és a nem irodalmi nyelvvalakítás egymás „sűrű leírásai” – éppen azt a felismerést viszi át az irodalmi és a jogi textusokra, cselekedetekre a *law and literature*, amelyet Auerbach *Mimesis* című könyvének realizmuskoncepciójával illusztrál az amerikai irodalomtörténész, majd Francis Bacon 1623-ból (*The Advancement of Learning*) származó idézetével foglal össze tömören. „Módszer gyanánt, hogy efféle történetet [irodalomtörténetet] állítsunk össze, kiváltképpen javaslom, hogy kivitelezésének mikéntjét és alapelveit ne pusztán a történetekből és a kommentárokból kristályosítsuk ki, de az adott században vagy akár rövidebb korszakban írott valamennyi fontos könyvből [...], melyek akként vétessenek számításba, az ízlés próbája alá vetve akként vizsgálgassuk okoskodásukat, stílusukat és rendszerüket, mintha az adott kor Irodalmi

⁶⁵ GALLAGHER–GREENBLATT (63. j.) 15.

⁶⁶ *Uo.*

⁶⁷ *Uo.* 17.

Szellemének [*genius literarius*] vonzereje a halottól származna.”⁶⁸ Ez vitathatatlanul a szellemtörténet és a miliőelmélet reminiszenciája, amelyet az újhistorizmus jócskán felülbírál. A „korszak” szubsztanciája – nevezzük akárhogy, szellemnek, géniuszknak vagy a kollektív szubjektum ethosának –, a „fiktív totalizáló entitás” (Fredric Jameson) többé nem rekonstruálható koherensen; ám az apró részletek (például Madame Vauquer étkezője a *Goriot apóban*), anekdoták, rekvizitumok poliperspektivikus ábrázolása mégiscsak átmenti a mimézist a posztstrukturalizmus akadémikuskodásain, és létrehozza az „ellentörténelemnek” a kanonikussal versengő narratíváját.

Az ilyen típusú „ellen-eszmetörténet” a *jog és irodalom* narratológiai iskolájának főszövege, amely többféle forrásból táplálkozhat. A Jan Assmann-i „kontraprezentikus narratíva”⁶⁹ példáiként felhozva az amerikai alkotmányozás nagyelbeszélését a kisebbségi tudatosság narratívái szabdalják föl, míg a hivatalos (alkotmányos/irodalomtörténeti) magyar „elbeszélte identitást” ugyanúgy opponálta az irodalom (lásd Nagy Tamás Hajnóczy-esettanulmányait) a szocializmus idején – melynek kánoni listáját a hivatalos irodalom-historiográfia is alig merte bolygatni, inkább az értelmezést manipulálta, hogy a meddő félreértések a vitákat időtállóan sterilizálják –, mint azelőtt vagy azután. Szembeötlő tehát, hogy a „társadalom” széttagoltságának képzetét foggal-körömmel védik ugyan a *Representation* című folyóirat elméletirői, miközben a „valóság érintése” a cselekvések és kommunikációk valamiféle integritásával „ajándékozza meg” a tudatot. Fredric Jameson újhistorizmus-kritikája a különböző – társadalmi alrendszerekhez tartozó – szövegek összeolvasása miatt, éppen ebből fakadóan, a strukturalizmust és a homológia eljárását véli fülöncsípní Greenblattnél és Walter Benn Michaels-nél (utóbbi szerzőtől *Az aranystandard és a naturalizmus logikája* című könyvet forgatva).⁷⁰

„Az újhistorizmus a mi értelmezésünkben visszatérés az immanenciához, és egyben a »homológia« eljárásainak olyan meghosszabbítása, amely tartózkodik a homológia elméletétől, és elveti a »struktúra« fogalmát. Ez egyben egyfajta esztétika is (más szóval írói konvenció, más szóval a *Darstellung* egy módozata), amely mellé kialakul az a formális szabály is, amely mintegy megtiltja vagy tabuvá teszi az elméleti fejtegetést, valamint az értelmező távolság kialakítását a tanulmány tárgyától [...]”.⁷¹ Jameson több oldalról is megvizsgálja az újhistorizmus ellentmondásait. Ha „az újhistorizmus diskurzusát [...] a »történelmi attrakciók montázsaként« közelítjük meg – Jameson ezt teszi a montázs Eisenstein- és Godard-féle értelmében –, az eszmék, a piac, a kapitalizmus, az amerikai jellem, a szelf, a hatalom, a Másik olyannyira elbizonytalanodnak – az »immanencia« és az adornói »nominalizmus« jegyében –, hogy az elmélet a reprezentációt magát ássa alá”.⁷²

Mint jeles posztmarxista gondolkodóhoz illik, Jameson a közgazdaságtan (és részben a jog) fogalmaint éri tetten a kiüresített totalitás helyén, amelyek „újrafogalmazha-

⁶⁸ Catherine GALLAGHER – Stephen GREENBLATT: „The Touch of the Real” in Catherine GALLAGHER – Stephen GREENBLATT: *Practicing New Historicism* (Chicago: University of Chicago Press 2000) 37–38.

⁶⁹ Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Budapest: Atlantisz 2013) 80–88.

⁷⁰ Fredric JAMESON: „Immanencia és nominalizmus a posztmodern elméleti diskurzusban” in Fredric JAMESON: *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája* (Budapest: Noran Libro 2010) 188–226.

⁷¹ *Uo.* 195.

⁷² *Uo.* 198.

tók azonban az irodalmi mozgalmak vagy műfajok keretein belül is”.⁷³ Kétségtelenül efféle „homológia” a jog és az irodalom is, elvégre a „kései kapitalizmus kulturális logikája” szerint – idézzük fel, hogy Jameson éppen a totalitás elvesztését köti ehhez a korszakhoz – a *law and literature* a közös nyelv híján maradt társadalom, a dekonstruált eszmék locuszába illeszti a jogot – melynek fogalmi, eljárásai, intézményei relatíve őrzik stabilitásukat –; és e fix pontban lecövekelve, ahonnan Arkhimédész sarkaiból forgatná ki a világot, valójában az irodalomtudománynak adta vissza teherbíró képességébe vetett önbizalmát – a szöveg nemcsak *van*, de *jelent* is valamit –, holott a jogászok eredetileg a jog mibenlétéről szóló teoretikus okfejtésekkel befürdött jurisprudencia becsületét óhajtották helyreállítani.

Jameson az immanencia fogsága ellen a „közgazdasági és a piaci viták heterogén anyagait” ajánlja, mivel „valójában az irodalmi és kultúraközpontú elemzés elsőbbségét a filozófiai vagy ideológiai vizsgálódással szemben éppen az biztosítja, hogy minden reprezentáció konkrét részletgazdagsággal mutatja be saját kudarcát”.⁷⁴ Úgy is mondhatnánk, hogy a jog és az irodalom „transzcendentális entitásokkal szembeni feszélyezettsége” – a strukturalizmus vádjától való görcsös félelem – módszertani fogyatékos-ságot okozott, és ezt a fogyatékos-ságot orvosolta a *law and literature* a jog centrális *Darstellungjával*. Jameson a korszellemként tudvalevően többé már fel nem fogható piacot a foucault-i episztémé fogalmával írná le, és e köré szervezné a maga kultúrkritikáját, mert „termékenyebb azonosítást eredményez, ha van egy totalizáló koncepciónk, mint ha megpróbálunk nélküle lavírozni”.⁷⁵ Az ő mintája ehhez a frankfurti iskola, mely a „kései kapitalizmus” és az „irányított társadalom” (sőt a „Kultúrüzem”) címkéit ragasztotta erre a jelöltre. Egyetértve Jameson kritikái megállapításával arra a merész – szubverzív – kijelentésre ragadtatjuk magunkat, hogy a *jog és irodalom* az újhistorizmus fiaskóját téríti meg, amikor az ideológiakritika tárgyaként hasznosuló elméleti fikciót nemes egyszerűséggel *jognak* kereszteli el. (A magyar szellemtörténeti iskola az irodalomtörténet totalitását feltételezte.) A dekonstrukció azért emeli föl szavát ez ellen, mert attól tart, hogy végül a jogbölcseleti okoskodásoknak kell „átengednie a terepet”; a kultúratudományos megközelítés pedig azért, mert az irodalmi „magaskultúra” Bildung-eszményét látja benne viszont. Sem az újhistorizmus, sem a *law and literature* nem háríthatja el eredményesen a vádakát (már amennyiben „vádak”).

René Wellek és Austin Warren konklúziója szerint: „Az irodalom kutatója jobban teszi, ha olyan nagyarányú problémák helyett, mint a történelem filozófiája és a civilizáció végső egysége, egy még megoldatlan és megfelelő módon még csak föl sem vetett problémára irányítja figyelmét: arra a kérdésre, valójában hogyan is vonulnak be az eszmék az irodalomba.”⁷⁶ A két stratégia hermetikus elkülönítéséről önálló tanulmány tűnődhetne – sokkal valószínűbb, hogy e kettő összetartozik –, de afelől semmi kétség, hogy az eszmék ténylegesen magából a mű textúrájából mutatandók ki, ekként konstruktív jellegűek, és megszűnnek mint eszmék létezni: szimbólumokká, mítoszokká alakulnak át. Az újhistorizmus nem az olyan nagy, civilizációteremtő mítoszokat és

⁷³ Uo. 200.

⁷⁴ Uo. 217.

⁷⁵ Uo. 220.

⁷⁶ René WELLEK – Austin WARREN: „Az irodalom és az eszmék” in René WELLEK – Austin WARREN: *Az irodalom elmélete* (Budapest: Osiris 2006) 124.

szimbólumokat kutatja, mint a spengleri „fausti kultúra” (Spengler) vagy a jogelméleti „liberális jogállam”, és kerüli az olyasféle kulturális totalitásokat, mint a nemzet vagy a piac, ám végső soron sok apró „áltotalitásnál” köt ki. A „jog és irodalom” el- lenben a jogot totalitásként veszi számításba – a jog mindent átsző –, ezáltal pedig azt a reprezentációs igényt (szükségyszerűséget) elégíti ki, amelyet a posztstrukturalis- ta irodalomtudomány a nemzet és a „képviselés”⁷⁷ fogalmain keresztül jogtalannak minősítve utasított el. A jogelmélet-történet és az irodalomelmélet-történet egyaránt világnézeti-eszmetörténeti problémákat abszorbeálnak, s ha tudományfelfogásuk nem törődik velük, menthetetlenül és örökre foglyul ejtik őket.

Miért is lenne szükség szerű, hogy megborzadjunk és visszarettenjünk „a valóság érintésétől”?

⁷⁷ Lásd erről: FINTA Gábor: „Képvisel-e a képviselési líra?” *Kortárs* 2011/4, 96–102. <http://www.kortaronline.hu/2011/04/kepvisel-e-a-kepviselési-lira/2930>

